

INSCRIPTII RECENT DESCOPERITE ÎN SCYTHIA MINOR *

1. Inv. 21399. În colecția Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța se află un fragment de inscripție în limba latină pe o placă de marmură, descoperit în 1976, în timpul lucrărilor agricole, la 8 km. S-E de comuna Cobadin (j. Constanța), în apropierea unei stații de pompare a apei, în zonă fiind observate cioburi și pietre **.

Placa este spartă pe toate laturile, avînd următoarele dimensiuni : înălțimea = 17 cm. ; lățimea = 15 cm ; grosimea = 10 cm.

Din inscripție se păstrează părți din nouă rînduri, scrierea este îngrijită, lipsesc ligaturile ; înălțimea literelor este de 1,1–1,2 cm. Dintre caracterele paleografice amintim lipsa barei verticale a literei A. În rîndul 1 s-a păstrat numai partea inferioară a literelor, distingîndu-se bara din dreapta a literei R, apoi S, o literă spartă, urmată de M, după care avem probabil R și I, iar în margine G. În rîndul 6 observăm folosirea lui Y (ca și în rîndul 9), iar la sfîrșitul rîndului 6 se vede bucla unui P sau R. (Fig. 1)

Fragmentul descoperit de cîrînd la Cobadin aparține hotărniciei callatiene, după cum dovedesc caracterele paleografice, identice cu cele de pe fragmentul latin publicat de Gr. Tocilescu ¹, cît și conținutul general al inscripției.

Din hotărnicia callatiană se cunoșteau pînă acum două exemplare fragmentare în limba latină și cîteva fragmente din varianta în limba greacă. Primele două fragmente, unul în limba latină și celălalt în greacă, descoperite la Mangalia (Callatis) și publicate mai de mult de Gr. Toci-

* Lucrarea a fost prezentată sub titlul „*Inscriptions récemment découverts en Scythie Mineure*” la cel de al VII-lea Congres Internațional de epigrafie greacă și latină, Constanța, 9–15 septembrie 1977.

** Condițiile de descoperire ne-au fost relatate de Gh. Papuc, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹ Vezi nota 2.

lescu, amintesc pietrele de hotar cu numărul de ordine 12 pînă la 25². Pe al doilea fragment în limba latină figurează pietrele de hotar de la 21 la 26, reprezentînd deci o altă copie a hotărniciei callatiene³. În sfîrșit, alte fragmente în limba greacă, semnalate mai întîi de Th. Sauciuc-Săveanu, dar identificate cu *horothesia callatiană* de L. Robert, menționează bornele de la 37 la 41⁴ și de la 42 la 50⁵.

Seria pietrelor înșirate pe fragmentul de față începe cu numărul de ordine 43, în rîndul doi citim „[quadrage]nsimum tertium”, zecimile sînt păstrate clar în rîndul 3, „quadragensi[mum]” (sic) începutul acestui numeral întîlnindu-se și în rîndurile 4 și 7.

Existența exemplarului grec al hotărniciei callatiene, care amintește pietrele de hotar de la 42 la 50⁶, a permis completarea fragmentului de față după cum urmează :

„[...a lapide quadragesimo et secundo dextro]rs[u]m (sive) sinistro]rs[u]m rig[ore recto ad lapidem quadrage]nsimum tertium [p., a lapide quadragesimo tertio rigore recto ad lapidem]quadragensi[mum et quartum p. l, a lapide quadragesimo et quarto rigore recto]o ad lapidem qu[adragensimum et quintum p. l, a lapide quadragesimo et quint]o rigore recto [ad lapidem quadragesimum et sextium, qui est in flexu inter] ...MYLEN et P (?) [p., a lapide quadragesimo et sextio rigore recto ad la]pidem qu[adragensimum et septimum p., a lapide quadragesimo et septimo rig]ore recto [ad lapidem quadragesimum et octavum, qui est in flexu inter] I PYRG[.”

Fragmentul de inscripție latină de mai sus permite cîteva precizări în legătură cu linia de graniță a teritoriului callatian între bornele 43 și 48. După literele păstrate în rîndul 1 putem completa : detxro]rs[u]m (sive) sinistro]rs[u]m rig[ore recto..., privind direcția graniței între pietrele

² Gr. Tocilescu, AEM, 19, 1896, p. 103–106, nr. 59 (= idem, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 112–115, nr. 7, fig. a-b) CIL, III, 14214³³, IGR, I, 657.

³ N. Gostar, *Monumente epigrafice inedite din lapidariul Muzeului Regional de Arheologie Dobrogea*, Studii Clasice, 5, 1963, p. 299–300 (= idem, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 67–69).

⁴ Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, în *L'Archéologie en Roumanie*, Bucarest, 1938, p. 66 ; idem, *Dacia*, 7–8, 1937–1940, p. 250, nr. 16. L. Robert, REG, 1939, p. 483–484 ; idem, *Inscription du Musée de Constantza*, Hellenica, 1, 1940, p. 79–80.

⁵ Th. Sauciuc-Săveanu, *Analele Dobrogei*, 16, 1935, p. 163–165. L. Robert, REG, 1939, p. 481–483 ; idem, Hellenica, 1, 1940, p. 78–79.

⁶ L. Robert, *op. cit.* :

[ἐπὶ λίθον τεσσαρακοστὸν καὶ δεῦτερον, ὃς ἐστὶν ἐν καμπῇ μεταξὺ — — ποδ .χ' ἀπὸ λίθου τεσσαρακοστοῦ καὶ δευτέρου ἐπ'εὐθεῖαν ὁρθὴν ἐπὶ λίθον τεσσαρακοστοῦ καὶ τρίτον ποδ .χ' ἀπὸ λίθου τεσσαρακοστοῦ καὶ τρίτου ἐπ'εὐθεῖαν ὁρθὴν ἐπὶ λίθον τεσσαρακοστὶν καὶ τέταρτον ποδ .χ' ἀπὸ λίθου τεσσαρακοστοῦ καὶ τετάρτου ἐπ'εὐθεῖαν ὁρθὴν ἐπὶ λίθον τεσσαρακοστὶν καὶ πέμπτου ποδ .χ' ἀπὸ λίθου τεσσαρακοστοῦ καὶ πέμπτου ἐπὶ λίθον τεσσαρακοστὸν καὶ ἕκτον ποδ .χ' ἀπὸ λίθου τεσσαρακοστοῦ καὶ ἕκτου ἐπ'εὐθεῖαν ὁρθὴν] ὧν? ἐπὶ λίθον τεσσαρακοστὸν καὶ ἑβδόμου ποδ .χ' ἀπὸ λίθου τεσσαρακοστοῦ καὶ ἑβδόμου ἐπ'εὐθεῖαν ὁρθὴν ἐπὶ λίθον τεσσαρακοστὸν ὅγδοον ποδ .χ'

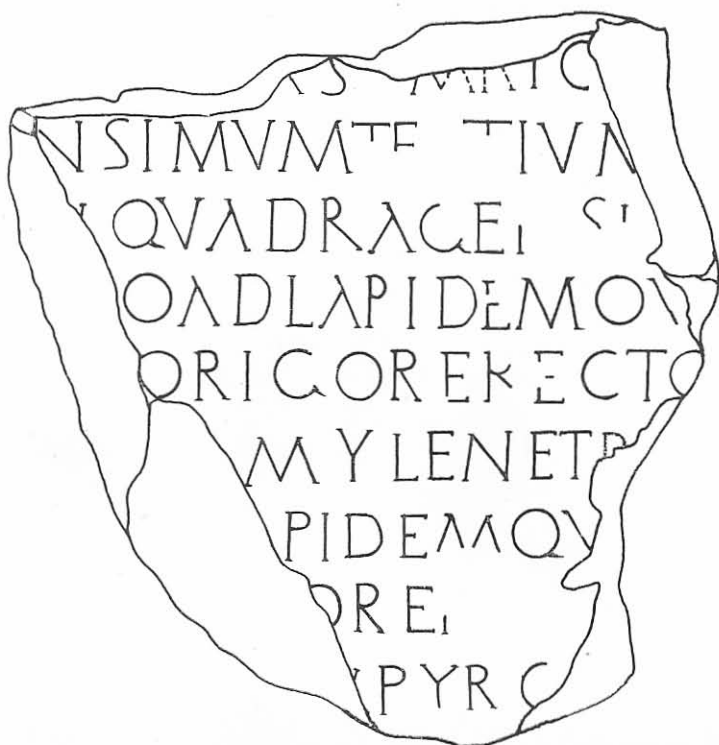
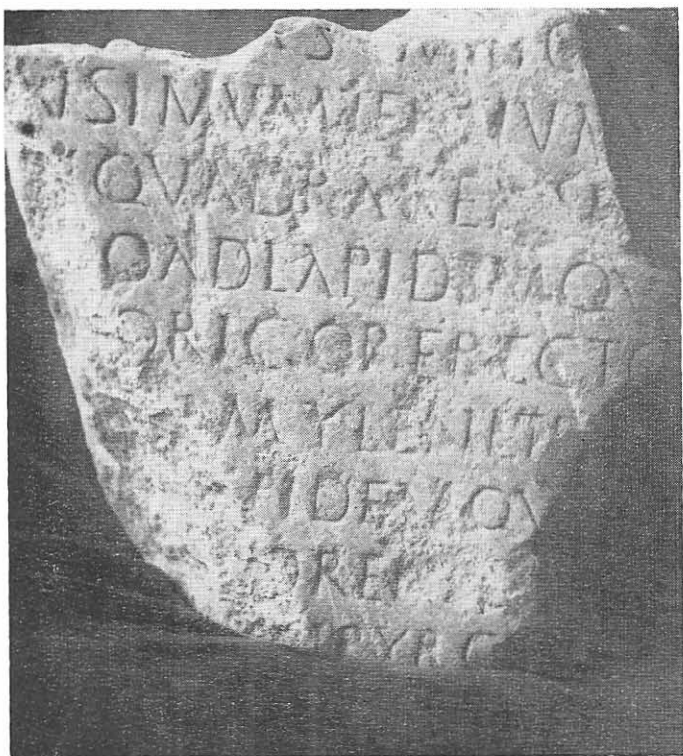

Fig. 1

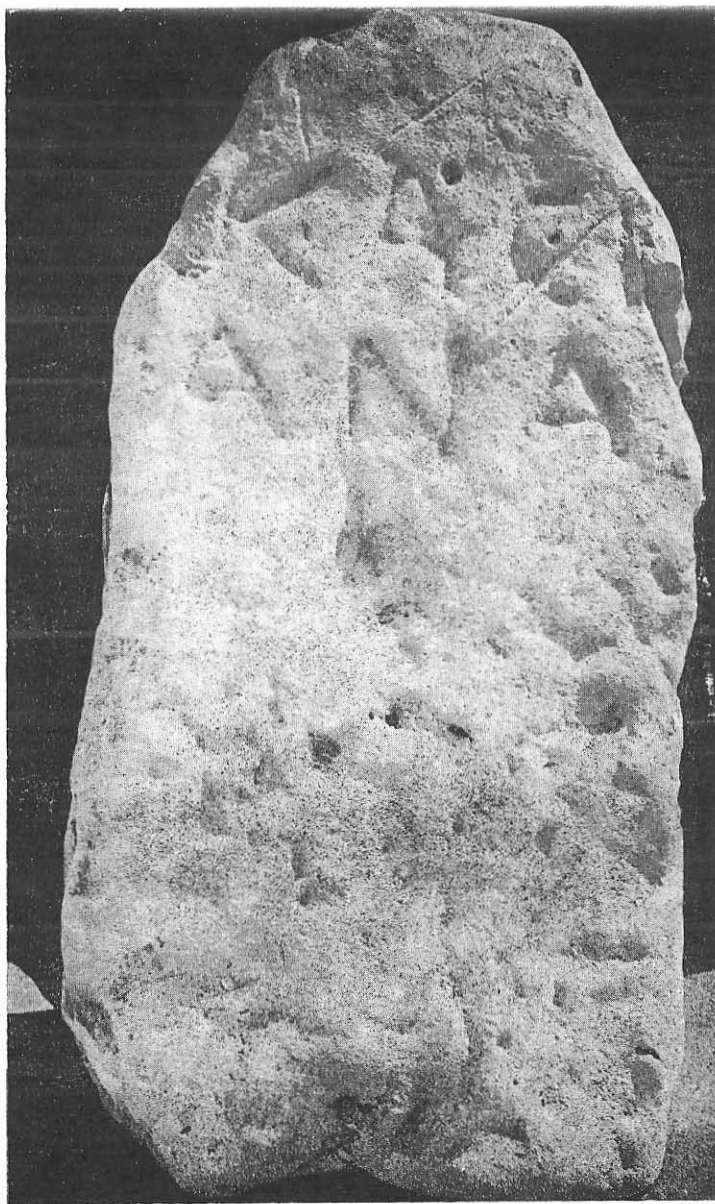

Fig. 2

Fig. 3

42 și 437, iar *rigore recto* din rîndul 5 se referă la linia de hotar între bornele 45 și 46⁸.

Mai importante sînt însă rîndurile 6 și 9, în primul dintre acestea fiind amintite cele două așezări (comunități ?) între care era plasată piatra de hotar 46⁹, din prima denumire păstrîndu-se doar partea finală ...MYLEN, iar din cea de a doua începutul ei, P sau R, nici una neputînd fi însă completată¹⁰. De asemenea, după literele păstrate în rîndul 9, constatăm existența unui toponim în alcătuirea căruia intra *Pyrgos* (us), precedat probabil de numele dat „turnului”, loc în apropierea căruia se afla borna 48¹¹.

Mențiunea din inscripția de față nu este lipsită de importanță, deoarece în Scythia Minor sînt cunoscute și alte toponime care au componentă *Pyrgos* sau *Turris*. Astfel, în inscripția descoperită la Histria, pusă de țărani din Hora Dagei (Χόρα Δάγει)¹² este amintit *Laikos Pyrgos* (sau Λαϊκῶ Πύργος), de pe drumul litoralului¹³, ai cărui locuitori sînt scutiți de anumite sarcini de către guvernatorul Antonius Hiberus (138–139 e.n.)¹⁴. Tot pe litoral, în imediata apropiere a Tomisului, se afla *vicus Turris Muc...*, cunoscut dintr-o inscripție din prima jumătate a secolului al III-lea e.n.¹⁵, iar la sud de acest oraș, o localitate cu nume ipotetic, *Stratonis* (*Turris*)¹⁶ sau *Stratoni*¹⁷ (Capul Tuzla ?).

⁷ În acest sens poate fi completată și varianta în limba greacă : [ἀπὸ λίουου τεσσ|σα-ρ[ακ]οστοῦ καὶ δευτέρου ἐκ δεξιῶν (sau) ἐξ ἀριστερῶν ἐπ', εὐθεῖαν ὁρθῆν]

⁸ Tot astfel ca în nota precedentă : „ἀπ[ὸ] λίουου τεσσαρακοστοῦ καὶ πέμπτου ἐπ' εὐθεῖαν ὁρθῆν...”

⁹ Din fragmentul grec se cunoaște poziția bornei 46 (Th. Sauciuc-Săveanu, *op. cit.*, p. 16. L. Robert, *op. cit.*) : „[ἐπὶ λίθων τεσσαρακοστὸν καὶ ἑκ]τον ὅς ἐστ[ιν] ἐ[ν] κα[μπῇ] μεταξὺ la care se adaugă : MYAEN καὶ II ...

¹⁰ ...MYLEN, se folosește Y ca în PYRG... din rîndul 9 ; terminația în - en pare a dovedi existența unui nume grecesc care își păstrează în cazul acuzativ (cerut de prepoziția *inter*) forma greacă.

¹¹ Th. Sauciuc-Săveanu, *op. cit.*, rîndul 9. L. Robert, *op. cit.*, „ἐπὶ λίθων τεσσ[α]ρα[κ]οστὸν δγδοον (după care urma) [ὅς ἐστίν ἐν καμπῇ μεταξὺ...] I ΠΥΡΓ...”

¹² I. Stoian, SCIV, 2, 1951, 2, p. 137–157 ; idem, Dacia, NS, 3, 1959, p. 369–390. J. și L. Robert, *Bulletin Epigraphique*, 1958, 341 ; 1961, 426. R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, 2, București, 1968, p. 143–146. D. M. Pippidi, *Studii Clasice*, 15, 1973, p. 169 ; idem, *Vestigia*, München, 17, 1973, p. 112.

¹³ Dacia, NS, 3, 1959, p. 375–376, col. II, r. 11–14 : „ἐκ τοῦ λεγομέν[ο]υ Λαϊκῶ Πύργου θθεν ἄδευετο αὐτῇ ἡ δημοσία ὁδὸς τὸ πρῶτον... Em. Doruțiu, Πύργοι – Turres, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 219–224. K. Miller, *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916, col. 247 : *Pyrgos*.

¹⁴ W. Hüttel, *Antoninus Pius*, 2, Praga, 1933, p. 121 (135 e.n.). A Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 69 (138 sau 139 e.n.), cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 145.

¹⁵ CIL, III, 7533 – Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 11, nr. 19 ; idem, *Fouilles et recherches...*, p. 108–109, nr. 2. V. Pârvan, *Zidul cetății Tomis*, ARMSI, ser. a II-a, 37, 1914–1915, p. 432–433 ; idem, *Histria 7*, ARMSI, ser. a III-a, 2, București, 1923, p. 99, n. 1 („Dunremuca”). I. I. Russu, SCIV, 40, 1959, 1, p. 139–140 (Maximin Tracul și fiul). I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 71, nr. 4.

¹⁶ *Tab. Peut.*, VIII, 4 ; *Scutum Durae Europ.*, 12, cf. F.H.D.R., I, București, 1964, p. 738–739 ; 724–725. J. Weiss, *Die Dobroudjscha Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 69. I. Mititelu, BSNR, 1943, p. 85. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 62–63. H. Slobozeanu, *Materiale*, 5, 1959, p. 735–739. D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1, București, 1965, p. 148–149, n. 40.

¹⁷ Cf. A. Aricescu, *Pontica*, 8, 1975, p. 322, care propune și forma *Stratonus* (eventual *Stratonum*).

Acești *pyrgoi* au fost puși în legătură cu apărarea litoralului (inițiată de Antoninus Pius)¹⁸, fie au fost considerați la origine ferme (preromane), pe lângă care s-au dezvoltat apoi așezări, independent de vreun sistem defensiv¹⁹.

Avem dovedită în cazul de față existența mai timpurie a unui *pyrgos*²⁰, decît cei pomeniți în inscripțiile de mai sus, fără să putem preciza statutul acestei așezări.

În inscripția recent descoperită distingem trei nume fragmentare, în preajma bornelor 46 și 48, care se adaugă celorlalte patru toponime cunoscute din exemplarul grec al *horothesei* callatienae : *κώμη Κει...*, lângă care se afla borna cu numărul de ordine 12¹², *Ουάλ...*, în dreptul căruia se afla borna 16²² și comunitățile *Ἀσβολοδεῖνων καὶ Σάρδεων*, despărțite de borna 22²³.

Localizarea acestor așezări e dificilă atît timp cît nici una nu e confirmată de vre-o inscripție, iar direcția de numerotare a pietrelor rămîne ipotetică. În rîndul 3 al exemplarului grec avem indicată poziția pietrei de hotar 12 *ἀπὸ Καλλάτιδος*, fapt ce a determinat plasarea localităților amintite la nord și respectiv la sud de Callatis²⁴.

Așa cum se precizează într-un studiu mai recent privind hotărnicia callatiană²⁵, aceste așezări, care poartă nume vechi indigene, grecești sau mai noi romane, ar trebui plasate mai degrabă spre marginea teritoriului,

¹⁸ S. Lambrino, *Mélanges de Philologie, de Littérature et d'Histoire anciennes offerts à J. Marouzeau*, Paris, 1948, p. 326, 342–343. R. Vulpe, *SCIV*, 4, 1953, 3–4, p. 738–739. I. Stoian, *Dacia*, NS, 3, 1959, p. 385, 389. R. Vulpe, *DID*, 2, 1968, p. 143. Al. Suceveanu, *RRH*, 13, 1974, 2, p. 229.

¹⁹ Cf. Em. Doruțiu, *op. cit.*, p. 219–224.

²⁰ Asupra datei hotărniciei callatiană vezi nota 36.

²¹ Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches...*, p. 114, b, rîndul 2 : „κώμης Κε” ; p. 113, fig. b se distinge *KEI...*

²² *Ibidem*, rîndul 6 ; Sc. Lambrino, *Traces épigraphiques de centuriation romaine en Scythie Mineure (Roumanie)*, in *Hommage à Albert Grenier*, Latomus, 58, Bruxelles, 1962, p. 928–939 : „vicus Val[er]ii” sau Val[entis]”.

²³ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, rîndul 12. M. Rostovzev, *Storia economica e sociale dell'Impero Romano*, Firenze, 1953, p. 287, n. 84, p. 288, n. 89. V. Beșevliev, *Linguistique Balcanique*, 3, 1961, p. 67–70 : toponimele în *dina*, *crobidice*. Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 55–56 n. 288, p. 94. *Idem*, *Ponica*, 10, 1977, p. 113–114 : „comunități sătești (Σαρδεων, Ἀσβολοδεῖνων...) și nu sate (vici)”, locul acestora „trebuie să fi fost în așa numitele *subseciva*, care ieșeau din cadastrul propriu-zis al cetății...”.

²⁴ V. Pârvan, *Ulmum*, ARMSI, ser. II, 34, 1912, harta : „? V. Sardes, ? V. Asbolodeina” la N de Callatis ; „? V. Ce... ? V. Val...” la S-V de Callatis. Tot astfel la R. Vulpe, *DID*, 2, 1968, harta 2. *TIR*, L. 35, p. 24, *Asbolodina*, „nu departe de Callatis” ; tot astfel despre V. Ce... la p. 77 ; p. 78, V. Val... Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, fig. 1 : „? Val, ? V. Ce...”, la N de Callatis ; „? Asbolodina, ? Sardes”, la S-V, de Callatis. *Ibidem*, p. 55 „κώμη Κει...” desigur nelocalizată.

²⁵ Em. Doruțiu-Boilă, *Zur Abgrenzung des Territorium von Kallatis*, *Dacia*, NS, 15, 1971, p. 325–333.

de o parte și de alta a liniei de graniță, deoarece în conformitate cu pământurile lor se fixau pietrele de hotar²⁶.

Este bine cunoscută Hotărnicia guvernatorului M. Laberius Maximus din anul 100 e.n., care preciza *finēs Histrianorum*, respectiv limitele de nord, vest și sud ale teritoriului histrian, pe baza unor frontiere naturale (cursuri de apă, dealuri)²⁷.

Chiar dacă delimitarea teritoriului callatian s-a făcut în alt mod, bornele vor fi marcat în primul rând limitele față de teritoriile vecine, fiind mai puțin probabilă plasarea pietrelor de hotar pe litoral*** S-ar putea explica în acest caz numărul redus de borne – 50 – cunoscut până acum din fragmentele hotărniciei callatiene.

Cu toate acestea, deoarece nu avem textul integral al documentului amintit, presupunem că bornele au fost mai numeroase în realitate. Pe de o parte datorită faptului că distanțele dintre ele erau mici; în fragmentele păstrate ale hotărniciei callatiene sînt menționate următoarele distanțe: 1000 de picioare (de trei ori), 2000 (de trei ori) și o dată 2400 picioare (respectiv 300, 600 și 710 m)²⁸. Pe de altă parte numărul considerabil de borne poate fi presupus și pe baza întinderii destul de mari a teritoriului callatian²⁹: limita sa sudică se afla la aproximativ 25 km. de Callatis, cum ne dovedește inscripția: „F(ines) terr(ae) Call(atidis)”, descoperită la Kalaicidere (azi Tvărđița din R. P. Bulgaria), la aproximativ 12 km. vest de coastă³⁰.

Este greu de spus dacă fragmentul descoperit la Cobadin poate fi pus în legătură cu limita vestică a teritoriului callatian, deoarece, după grafie, pare a face parte din același exemplar cu fragmentul latin publi-

²⁶ *Ibidem*, p. 333. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 94: κώμη Κει..., Οναλ... „organizate în formă de vici, populația de aici va fi avut posesiuni de interpretat mai curînd ca *agri vectigales*, ele ieșind desigur din cadastrul propriu-zis al cetății” (*ibidem* nota 202: „Acești *agri vectigales* vor fi fost în așa numitele *subseciva*). Vezi în acest sens *supra* nota 23.

²⁷ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1967, p. 349–385 (bibliografia problemei).

*** Indicațiile din hotărnicie în legătură cu poziția unor pietre de hotar (deci cursul liniei de graniță) — *in flexu*, ἐν καμπῇ, *dextrorsum*, *sinistrorsum*, ἐκ δεξιῶν, ἐξ αριστερῶν întăresc deopotrivă presupunerea că pietrele nu se puteau afla pe litoral.

²⁸ Sc. Lambrino, *op. cit.*, pornind de la faptul că distanța de 2400 pași corespunde cu latura clasică a unei centurii, consideră că în teritoriul callatian a avut loc o atribuire a loturilor de pământ prin *centuriatio*. Mai exact despre această problemă Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 55, 94. Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 331–333: documentul reprezintă o *limitatio* a teritoriului callatian.

²⁹ Memnon, *F. Gr. Hist.*, III, B, p. 347–348, 13 (21): amintește de conflictul dintre Byzanț și Callatis (aliată cu histrienii), către anul 260 i.e.n., pentru „emporiul de la Tomis, care se află în vecinătatea callatieneilor” (cf. FHDR, I, p. 511), referindu-se desigur la vecinătatea teritoriilor respective (cf. D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 155, n. 124, p. 175; idem, *DID*, I, București, 1965, p. 197).

³⁰ G. Jireček, *AEM*, 10, 1886, p. 191, nr. 2 (= CIL, III, 7587); *ibidem*, p. 190, nr. 1 (= G. Mihailov, *IGB*², I, 5): „...βο(ν)λῆ [δ]ῆμος Καλλ(α)τιανῶ[ν]...” (inscripție descoperită la Jală-juț-orman (azi Gosičane). Cf. R. Vulpe, *HAD*, p. 200, n.l. Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 332, n. 18. A. Stefan, *Dacia*, NS, 19, 1975, p. 167. Faptul că inscripția a fost găsită la 12 km. vest de coastă poate susține ipoteza formulată mai sus în legătură cu plasarea bornelor la marginea teritoriului și nu pe litoral.

cat de Gr. Tocilescu, găsit la Callatis³¹, acolo unde a fost expusă în primul rând hotărnicia. Amintim totuși că spre E de Cobadin, la Miriștea, a fost găsit un stilp miliar din vremea lui Valens, pe care apare notat : „...a C[a]l-la[tide ?] m(ilia) p(assum) VI“, marcind, se pare, colțul de nord-vest al teritoriului callatian³².

Păstrarea arhaiasmului *quadragesimum* în fragmentul de față, ca și *vicensimum* în celelalte fragmente în limba latină³³, probează existența unor documente mai vechi de hotărnicie³⁴ (ținând cont de raporturile timpurii dintre Roma și Callatis, marcate de încheierea unui *foedus* în sec. I î.e.n.)³⁵.

După paleografia fragmentelor păstrate³⁶, după data hotărniciei histriene – anul 100 e.n., se poate aprecia că operațiunea de *limitatio* a teritoriului callatian s-a împlinit în timpul lui Traian³⁷, perioadă de intensă activitate administrativă și militară la Dunărea de Jos³⁸.

2. Inv. 21400. Inscripție în limba greacă pe o placă de calcar gălbui descoperită întâmplător la Tariverde, la aproximativ 0,5 km. vest de șoseaua Constanța-Tulcea.

Piatra este mai îngustă în partea superioară, căpătînd o formă rotunjită prin tocire ; calcarul este erodat pe întreaga suprafață a piesei. Dimensiuni : înălțimea = 0,850 m ; lățimea = 0,40 m ; grosimea = 0,22–0,28 m.

Textul este dispus în partea superioară a pietrei, pe ambele fețe, pe cîte două rînduri.

Înălțimea literelor este de 8,5–9,5 cm. Literele, adînc săpate, au o formă ușor neregulată ; Σ este lunar.

Inscripția de pe fața I-a (Fig. 2)

KACI

ANA

³¹ Gr. Tocilescu, AEM, 19, 1896, p. 103–106, nr. 59 : exemplarul α găsit „în ruinele unei case din Mangalia“.

³² Idem, AEM, 14, 1891, p. 37, nr. 96 (= CIL, III, 12518, 13756), R. Vulpe, DID, 2, harta II. Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolul IV–XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 124–125, nr. 81.

³³ *Supra*, notele 2 și 3.

³⁴ N. Gostar, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 69. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 54. A. Stefan, *op. cit.*

³⁵ D. M. Pippidi, *În jurul datei tratatului Roma-Callatis*, Studii Clasice, 15, 1973, p. 57–67 ; idem, *Scythia Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, p. 166–167 ; Al. Suceveanu, *Două note privind istoria Moesiei în secolul I î.e.n.* Pontica, 2, 1969, p. 269–274.

³⁶ Excepție pare a face fragmentul publicat de N. Gostar (*supra*, nota 3) probabil un exemplar recopiat mai târziu, cf. Al. Suceveanu, Pontica, 10, 1977, p. 113, n. 168.

³⁷ Sc. Lambrino, *op. cit.*, p. 939. Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 331.

³⁸ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 117–129 ; p. 49 și urm. Em. Doruțiu-Boilă, SCIV, 23, 1972, 1, p. 45–61.

**** Inscripția a fost găsită în grădina săteanului Coja Vasile, în urma lucrărilor agricole, la adîncimea de 0,60 m. În același loc au fost scoase la iveală pietre de mărime diferite care alcătuiau un fel de pavaj pe un strat de pămînt galben, cum am putut observa la fața locului împreună cu colegul C. Stavru. Mulțumim pe această cale profesorului Cociu din Tariverde, care a anunțat direcția Muzeului constănean despre descoperirea acestei piese.

Inscripția de pe fața a II-a (Fig. 3)

CIPIA
ΛΟΥΧΑ

Constatăm asemănări palografice și de conținut cu cele două inscripții rupestre de la Casian (fos Șeremet), situate la aproximativ 10 km. S–V de Tariverde. V. Pârvan³⁹, editorul acestora, traducea prima inscripție – „ὄροι κασιανῶν καὶ σπηλούχα” – marginile Casianilor și spelunca”, iar pe cea de a doua „ὄροι Κασιανῶν σπηλουχῶν”, – „marginile Casianilor [și] speluncilor⁴⁰, datându-le în sec. II–III e.n. După părerea aceluiași autor inscripțiile dovedesc prezența peșterilor cu caracter religios (σπηλούχαι), făcând în acest sens o amplă descriere a zonei ca loc de cult. Posibil a se fi adorat acolo Zeus Casius⁴¹, după care a fost numită și așezarea din vecinătate, locuitorii acesteia – οἱ Κασιανοί fiind menționați în ambele inscripții. Limitele acestui vicus Casianus sau Casianum, întins probabil pe podișul dintre Esteru, Pazarlia (azi Tirgușor) și valea Casimcei, treceau pe la Șeremet, stîncile epigrafice servind ca pietre de hotar. Tot Pârvan adaugă însă că numele localității puteau să vină de la un simplu cetățean Casius sau Casianus, după un procedeu bine cunoscute în Dobrogea.

Problema a fost reluată pe larg într-un studiu publicat de curînd de R. Vulpe⁴², care consideră că „ὄροι Κασιανῶν” nu se referă la limitele unui vicus Casianus sau Casianum⁴³, ci ale unui sanctuar, în forma unui amfiteatru natural, unde era adorat Zeus Casios⁴⁴. În noua interpretare conținutul celor două inscripții capătă un alt sens: prima inscripție – „ὄροι Κασιανῶν καὶ σπηλούχα” – ar putea să semnifice existența sanctuarului și a unei singure grote în interiorul acestuia, iar cea de a doua – „ὄροι Κασιανῶν σπηλουχῶν” –, tradusă de autorul citat: „Hotarele peșterilor casiane”, ar putea defini un spațiu anex compus din mai multe grote, aparținînd deopotrivă lui Zeus Casios⁴⁵.

Se adaugă, în sfîrșit, că numele Κασιανοί, scris cu un singur sigma, nu poate deriva din cognomen-ul roman Cassianus, scris cu doi s, ci din

³⁹ *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, ARMSI, ser. 2, 35, 1912–1913, p. 532–538.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 536, n. 1: în cazul celei de a doua inscripții a fost omis καὶ.

⁴¹ *Ibidem*, p. 536–537: sînt amintiți însă în acest sens și Sol Invictus Mithras, Cybela-Magna Mater, Dionysos și Demeter; idem, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 147: Mithras, zeitatea adorată în peșterile de la Șeremet.

⁴² R. Vulpe, *Le sanctuaire de Zeus Casios de Șeremet et le problème d'un Vicus Cassianus*, în *Epigraphica, Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine*, Constantza, 9–15 septembrie 1977, București, 1977, p. 113–130.

⁴³ *Ibidem*, p. 123–124, 129. Se exprimă părerea că inscripțiile nu putea servi drept pietre de hotar din următoarele motive: erau plasate în locuri ascunse, inaccesibile circulației; sînt foarte apropiate una de cealaltă (mai puțin de 200 m.); pentru a se fixa limitele administrative nu se utilizau rocile naturale, ci bornele mobile; inscripțiile sînt în limba greacă (într-o provincie de limbă latină); lipsește o mențiune precisă asupra unității administrative delimitate; n-au fost constatate arheologic urmele acestui vicus, etc.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 119, fig. 6 și 7; p. 125 și urm.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 127–128.

cel al divinității de origine siriană, Zeus Casios, scris și pronunțat cu un singur *s*⁴⁶.

Asupra semnificației celor două inscripții de la Casian (Șeremet) s-a oprit și N. Gostar⁴⁷, care era de părere că acestea indică linia de demarcație între două localități. În acest sens prima inscripție a fost citită: „ὄροι Κασιανῶν καὶ Σπηλοῦχα(νῶν)“, iar cea de a doua „ὄροι Κασιανῶν (καὶ) Σπηλοῦχων respectiv în latinește „fines Cas(s)ianorum et Speluchanorum“⁴⁸.

După opinia aceluiași autor numele primei localități – *vicus Cas(s)iani* – derivă mai degrabă din *cognomen*-ul Cas(s)ianus decît din gentiliciul Cas(s)ius⁴⁹, iar cea de a doua localitate, Σπηλοῦχα (*vicus Speluchanorum*)⁵⁰, a fost denumită astfel după numeroasele peșteri existente în zonă⁵¹.

Inscripția descoperită la Tariverde are aspect de bornă, atît prin formă, cît și prin dispunerea celor două nume pe o parte și pe cealaltă a pietrei.

În legătură cu prima denumire – Κασιάννα, e mai puțin probabil că ne aflăm în fața unui adjectiv⁵², ci mai degrabă este transcrierea numelui roman Cas(s)iana⁵³. Reamintim în acest sens că în inscripțiile de la Casian se observă influența romană atît în sufixul – *ανόι* al numelui Κασιανόι⁵⁴, cît și în cuvîntul σπηλοῦχα așa cum am subliniat mai sus⁵⁵.

În ce privește cealaltă denumire, Σπηλοῦχα, ea apare ca în prima inscripție de la Casian (ὄροι Κασιανῶν καὶ σπηλοῦχα), cu singura deose-

⁴⁶ *Ibidem*, p. 130. R. Vulpe, *Adnotații la V. Pârvan, Începuturile vieții romane la gurile Dunării*², București, 1974, p. 179, n. 226.

⁴⁷ *Études épigraphiques*, IV, va apare în *Arheologia Moldovei*, 8. Amintim și cu acest prilej generozitatea cu care regretatul profesor ieșean ne-a pus studiul la dispoziție.

⁴⁸ *Ibidem*: în prima inscripție lapicidul a comis o greșeală în privința cuvîntului σπηλοῦχα, forma corectă fiind σπηλοῦχων (păstrată în inscripția a doua, în acord cu Κασιανῶν). Posibil că scribul să fi ezitat între Σγηλοῦχων și Σπηλοῦχα (νῶν). În legătură cu cea de a doua inscripție, la fel ca V. Pârvan, consideră că a fost omis καὶ.

⁴⁹ *Ibidem*, notele 48–52: *vici* din Dobrogea, care poartă denumiri provenite din *cognomia* și nu din *gentilicia*.

⁵⁰ *Ibidem*, notele 34 și 35: cuvîntul σπηλοῦχα nu este scris corect nici în greacă (σπηλοῦχ-υγος), nici în latină (*spelunca*), ci este probabil transcrierea cuvîntului latin *speluca* (scris cu khi în loc de kappa) termen întîlnit în mai multe limbi și dialecte romanice.

⁵¹ V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, p. 532. R. Vulpe, *Epigraphica*, p. 126, cf. N. Gostar, *op. cit.*, n. 41.

⁵² R. Vulpe, *op. cit.*, p. 128, nota 24: „La plaque provient, probablement, toujours du sanctuaire de Șeremet-Casian, représentant une borne mobile qui séparait, peut-être, la grotte des autres (ιερὸν) Κασιανῶν (car on ne saurait voir dans le mot Κασιανῶν qu'un pluriel, sans rapport grammatical avec le singulier de σπηλοῦχα). Il faudrait, en ce cas, reviser aussi l'interprétation du pluriel Κασιανῶν de nos inscriptions rupestres comme concernant des thiasistes et lui substituer l'idée collective de lieux consacrés à Zeus Casios en plein air, à la différence du culte dans les grottes“.

⁵³ Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki, 1965, p. 35, 144: Cas(s)ianus/na.

Este mai greu să ne gîndim la transpunerea unui adjectiv latin, *casiana* – Κασ(σ)ιάννα, în acord cu σπηλοῦχα, intrucît cele două cuvînte sînt scrise pe o față și pe cealaltă a pietrei.

⁵⁴ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 126

⁵⁵ *Supra* nota 50

bire că aici este scrisă cu doi Δ , formă întâlnită astfel pentru prima dată⁵⁶.

Inscripția de la Tariverde era deci o bornă care marca hotarul între Κασ(σ)ιάννα și Σπηλ(λ)ούχα ⁵⁷.

Indicația sumară de pe piatră nu ne permite să cunoaștem semnificația deplină a celor două toponime. *Cas(s)iana* (deci nu *vicus Casianus* sau *Casianum* cum s-a presupus) va fi fost probabil o $\text{κώμη Κασ(σ)ιάννα}^{*****}$. Σπηλ(λ)ούχα , nume dat după o caracteristică a locului, se întâlnește în diverse forme și în alte regiuni din Imperiu⁵⁸.

Importanța inscripției de la Tariverde constă în faptul că atestă încă o dată existența celor două toponime în teritoriul histrian. Este mai greu de precizat dacă locul bornei va fi fost inițial la Tariverde sau mai degrabă a fost adusă din zona Casian⁵⁹.

Borna descoperită la Tariverde, la fel ca inscripțiile rupestre de la Casian (Seremet), datează de la sfârșitul secolului al II-lea sau mai probabil din prima jumătate a secolului al III-lea e.n.

RÉSUMÉ

INSCRIPTIONS RECEMMENT DÉCOUVERTES EN SCYTHIE MINEURE

1. Inv. 21399 (Musée archéologique de Constanța). Il s'agit d'un fragment d'inscription latine, trouvé en 1976, au kilomètre 8 sud-est de la commune de Cobadin (dépt. de Constanța). Dimensions de la pièce : hauteur = 17 cm. ; largeur = 15 cm. ; épaisseur = 10 cm. (fig. 1). La hauteur des lettres varie entre 1,1–1,2 cm.

Son appartenance à l'abornement callatien est attesté par les caractères paléographiques de l'inscription. Ils sont identiques à ceux du fragment d'inscription latine publié par Gr. Tocilescu et conforme avec le contenu général de la-dite inscription (note 2).

L'essai de compléter le présent fragment s'en est trouvé sensiblement facilité par l'existence de la version grecque de l'abornement de Callatis, qui mentionne les pierres bornales de 42 à 50 (note 5).

Sur le fragment trouvé dernièrement figurent les pierres bornales à partir de la 43 (ligne 2) et, d'après les compléments réclamés par le reste de l'inscription, on peut induire qu'elle comportait les pierres bornales jusqu'à la 48.

Les toponymes figurent aux lignes 6 et 9 de l'inscription, mais seulement à l'état fragmentaire. Selon les lettres conservées dans la ligne 9, on suppose l'existence d'un toponyme dans la composition duquel entraît (*Pyrgos(us)*); en Scythia Minor on connaît également d'autre toponymes qui ont dans leur composition *Pyrgos* ou *Turris*.

⁵⁶ S-ar putea ca primul Δ , aflat chiar în marginea pietrei, să fi fost repetat mai clar de lăpid în rîndul 2.

⁵⁷ Cf. N. Gostar, *op. cit.*

x x x x Sugestia o datorăm lui Al. Suceveanu, căruia îi mulțumim și cu acest prilej.

⁵⁸ N. Gostar, *op. cit.*

⁵⁹ R. Vulpe, *supra*, nota 52.

Les noms indiqués dans ce fragment s'ajoutent aux autres toponymes connus par l'intermédiaire de l'exemplaire grec de l'abornement callatien (notes 21–23). La localisation de ces habitats demeure difficile tant que nul n'est confirmé par une inscription et la direction du numérotage des bornes reste hypothétique. L'emplacement de ces localités est plus probable à la merge du territoire, d'un côté et de l'autre de la ligne de frontière, car c'est conformément aux terrains de ces localités-là qu'on fixait les bornes-limites.

L'emploi de l'archaïsme *quadragensimum* (de même que *vicensimum* dans les fragments antérieurs) ainsi que les caractères paléographiques prouvent que le fragment s'intègre à l'abornement callatien, datant depuis le fin du I-er siècle de n.è. ou début du II-ème siècle de n.è.

2. Inv. 21400 (Musée de Constanța). Inscription en grec sur une plaque calcaire jaunâtre, découverte à Tariverde (dépt. de Constanța), à environ 0,5 km ouest par rapport à la chaussée Constanța-Tulcea. Dimensions de la pièce : hauteur = 0,805 m ; largeur = 0,40 m ; épaisseur variable entre 0,22 et 0,28 m.

L'inscription est disposée à la partie supérieure de la pierre ; sur les deux faces il y a deux lignes (fig. 2). La hauteur des lettres : 8,5–9 cm.

L'inscription présente des similitudes paléographiques et de contenu avec deux inscriptions rupestres de Șeremet-Casian (note 39) situées à approximativement 10 km sud-ouest de Tariverde.

La pierre a l'aspect d'une borne, selon la forme et la transposition du texte sur les deux faces.

À propos de la première dénomination *Κασιάννα*, on suppose qu'elle soit la transcription du nom romain *Cas(s)iana*. D'autrement, dans les inscriptions de Casian on remarque l'influence romaine ainsi dans le suffixe *-ανολ* du nom *Κασιανολ* que dans le mot *σπηλούχα*.

En ce qui concerne la dénomination *Κυλλούχα*, elle apparaît comme dans la première inscription de Casian à une seule différence : elle est écrite ici avec deux *Α*, forme ainsi rencontrée pour la première fois.

L'inscription de Tariverde était donc une borne qui marquait la limite entre *Κα(σ)ιάννα* et *Κυλλούχα*.

L'inscription récemment découverte à Tariverde, ainsi que celles de Casian (Șeremet), date de la fin du II-^e siècle ou plus probablement de la première moitié du III-^e siècle.